

ENTORN A LA LECTURA DE JUVENAL A LA CATALUNYA DEL SEGLE XVIIIè

PER

JOSEP CLOSA I FARRÉS

Universitat de Barcelona

...mens laeta

Josep Finestres

Si com havia observat D. Marcelino Menéndez y Pelayo, un dels millors coneixedors de la difusió dels escriptors clàssics a les lletres hispàniques, la lectura dels versos de Juvenal resta unida al llarg dels segles a l'interès humà de la seva poesia¹, aquesta mateixa apareix també a la Catalunya d'altres temps², i molt concretament a la Catalunya del segle XVIIIè.

Una mica en contrast amb les edicions, manuscrits, traduccions, comentaris i imitacions dels versos de Juvenal, estudiats per Menéndez y Pelayo, la publicació posterior del fins aleshores inèdit *Epistolari* de D. Josep Finestres³, la figura cabdal de la Universitat de Cervera i la cultura catalana del segle XVIIIè, permet descobrir aspectes nous i de gran interès.

¹ Vide M. Menéndez y Pelayo (1856-1912) *Bibliografía Hispano-Latina Clásica*, edició preparada por E. Sánchez Reyes, vol. VII. Santander, CSIC, 1951, pàgs. 23-41, s. v. Juvenal. A nivell de manuscrits l'aportació més completa correspon a L. Rubio Fernández *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*, Universidad Complutense de Madrid, 1984.

² Juvenal apareix documentat en antics inventaris de la Biblioteca de Santa Maria de Ripoll, s. XI-XII. Cf. M. Manitius, *Handschriften Antiker Autoren in Mittelalterlichen Bibliothekskatalogen*, herausgegeben von K. Manitius, Leipzig 1935, pàg. 139, s.v. *Juvenalis*.

³ Vegeu Josep Finestres. *Epistolari* vol. I-II, col. Documents per la Història Cultural de Catalunya en el segle XVIII, recollits i publicats pel P. Ignasi Casanovas, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1933-1934; Josep Finestres. *Epistolari. Suplement...* a cura de M. Batllori, Barcelona, *ibid.*, 1969.

I

Les lectures dels versos del poeta Juvenal en els escrits de D. Josep Finestres i Monsalvo (1688-1777), figura emblemàtica de la Universitat de Cervera a l'època del seu esplendor⁴ corresponien, com ell mateix confessava amb humilitat al seu amic D. Ignasi de Dou i Solà, no pas tant a un criteri filològic, com podia ésser el del seu propi amic, *dictionariis perpetuo obarmatus*, segons la jovial evocació de Finestres, ans més aviat com a les lectures d'un jurista⁵.

Juvenal apareix com el primer escriptor d'un curiós cànon d'autors format pel propi Juvenal i seguit de Petroni, Persi, Barclaius, *aliisque huius farinae satyrographis*, llegits al seu temps. Per contrast, la sàtira menipea, representada a les lletres clàssiques per M. Terenci Varró, gaudia també d'una notable pervivència en els escrits de Justus Lipsius, cronista i historiador reial, i en temps de Finestres en els escrits del jurista i humanista Heineccius⁶, com recorda l'humanista català en una carta més tardana, corresponent als darrers dies de gener de l'any 1737, dirigida de nou al seu amic Dou i Solà⁷. D'aquesta forma, al cànon dels poetes satírics esmentats a la seva epístola de 1723, Finestres contraposa un nou cànon, encara que limitat només a la varietat de Sàtira Menipea, a la seva carta de 1737.

Com havia exposat el seu amic, Finestres llegia les poesies de Juvenal amb el sentit pràctic i la precisió d'un jurista. D'aquesta forma, Juvenal és citat com la font antiga per a la interpretació de situacions i problemàtica purament judicial en textos com el *Discurs Acadèmic*, amb data del 26 d'agost de 1725, titulat *Thlibias, sive horaria repetitio in petitione vespertinae Juris Civilis Cathedrae*⁸. Un to més familiar apareix en la seva carta esmentada a

⁴. Cf. I. Casanovas, S. I. *La cultura catalana en el siglo XVIII. Finestres y la Universidad de Cervera*, prólogo de P. Cándido de Dalmases, S. I., Barcelona, Editorial Balmes, 1953. Vegeu també C. Soldevila, *Figures de Catalunya*, pròleg de F. Soldevila, Barcelona, Editorial Aedos, 1962², pàgs. 149-150, s. v. "Josep Finestres, 1688-1777. Eminent jurista, ànima i guia de la Universitat de Cervera".

⁵. A D. Ignasi de Dou i Solà, 6 desembre 1723, *Epist.* 156, ed. I. Casanovas, vol. I, pàg. 8: *Tunc sane tuum censorium metuo supercilium, cum te dictionariis perpetuo obarmatum reputo, in quibus vocabulorum omnium apices scrutaris, omnium vocum vim et proprietatem ponderas et examinas; quarum rerum minima est nobis cura, qui orationis affluxu jus civile auditoribus, parum aut nihil latini sermonis mundities et elegantia sectantibus, interpretamur.*

⁶. *Vide Epist.* 156, ed. cit., pàgs. 8-9: *Quem a latina scriptioe non retrahet, qui te Juvenalibus, Petroniis, Persiis, Barcalis, aliisque hujus farinae satyrographis assidue incubantem scierit? Ergo certe haec reputans metu vacuus non sum....*

⁷. *Epist.* 319. A D. Ignasi de Dou i Solà, ed. cit., vol. I, pàg. 230.

⁸. Vegeu document núm 1516, *Thlibias, sive Horaria Repetitio intra 24 Horas elucubrata ad L. Hi quoque 5 ff. Ad Legem Corneliam De Sicariis habita in Theatro Maiori Universitatis Cervariensis, die 26 Augusti 1725, a Josepho Finestres et Monsalvo Juris Civilis Doctore et Canonici Licenciatto, in petitione vespertinae Jruis Civilis Cathedrae*, editat per M. Batllori, a J. Finestres *Epistolari. Supplement*, ed. cit., pàgs. 266-280, s. v. *De iure dotium*.

D. Ignasi de Dou i Solà, on Juvenal és recordat com la font de la imatge dels "noys creduls i sens malícia", és a dir dels més joves per contrast als grans, tema citat pel jurista Heineccius⁹. La temàtica, segons anotava Finestres, era trivial. Un to molt més rigorós i greu apareix en un dels seus primers discursos acadèmics, pronunciat en ocasió de la concessió del Títol de Doctorat en Dret Canònic a la Universitat de Cervera, segons explicava al seu amic D. Gregori Mayáns i Siscar en una carta amb la data del 13 de juny de 1745:

Hae sunt artes, quibus ad honorificentissimum doctoris titulum adspirare oportet candidatos, et doctissimorum censorum suffragia promereri. Doctoralem enim dignitatem (dicam verbis Plauti) virtute ambire oportet, non favoribus: *Sat habet favorum semper qui recte facit. Quo magis irascor et seccenseo iis, qui semiliterati cum sint, et ut cum Juvenale loquor, nulla a vitiis virtute redempti, per technas et tutelas ad tam sanctissimum doctoris nomen non irrepere modo tentant, sed etiam grassantur*¹⁰.

Finestres ofereix, aleshores, un coneixement prou puntual dels versos dels poetes llatins, fet que li permetia ornar i fomentar a un mateix temps les seves precises exposicions acadèmiques.

II

Les primeres lectures del poeta Juvenal per part de Josep Finestres i els seus amics ofereixen una visió de lectura rigorosa, seriosa i puntual, amb una preocupació molt clara per a la reconstrucció del passat clàssic¹¹ descrit en els textos llatins i la seva vigència en els textos jurídics.

Unes noves perspectives apareixen unides a una nova lectura de Juvenal que, segons el testimoniatge de la seva correspondència, tingué lloc després de l'any 1740. Finestres, en una curiosa carta al seu amic D. Ignasi de Dou i Solà, amb la data de 16 de novembre de 1741, li comentava l'arribada d'una sèrie de llibres entre els quals hi figurava una edició de les *Satyrae Juvenalis, Persii et Sulpiciae*¹². L'aparició de la poetessa Sulpícia en el món de lectures de Josep Finestres i els seus amics, assenyala l'inici d'una visió no-

⁹. *Epist.* 319: A D. Ignasi de Dou i Solà, *ed. cit.*, pàg. 230: "Esta frase se trague de Juvenal, satyra 2: *Nec pueri credunt, nisi qui nondum aere lavantur.*"

¹⁰. *Epist.* 417, A D. Gregori Mayáns i Siscar, *ed. cit.*, vol. I, pàgs. 349-350: "...una muy breve arenga en doctoramiento de cánones."

¹¹. Vegeu, p. e. J. Finestres. *Epistolari. Suplement*, núm 1264, *ed. cit.*, pàgs. 48-49.

¹². *Epist.* 1225, *ed. cit.*, vol. III, pàg. 21.

va, la visió de la realitat des de la perspectiva d'una escriptora. Juvenal representava la visió baronívola de Roma per part d'un poeta, en canvi, una nova visió, la visió femenina, *ut ita dicam*, la visió d'una poetessa, la *Poetissa*, estaria representada per la poesia de Sulpícia, fet clarament comentat pel mateix Finestres.

Un ressò de les lectures de la *Satyra* de Sulpícia apareix, tres anys després, en una carta de l'any 1744, escrita per Finestres al seu amic *Dovius*, forma llatinitzada del nom català del seu amic D. Ignasi de Dou i Solà. *Infelix magistrati iudicium de Sulpitiae Satyra, tibi, ut ais, bilem movit; mihi vero risum*. Com hom pot veure, la lectura de la poetessa no tenia el mateix encant per a tothom. Per contrast a la reacció airada del seu amic irritat pel desafortunat comentari d'un humil mestre, encara que inflat de vanitat, referent als versos de Sulpícia, Finestres oposava el somriure i fins i tot la rialla. Finestres recomana en aquesta ocasió al seu amic que, seguint l'exemple clàssic, ofereixi a la infel·lix docent l'oportunitat deguda d'aprendre la lliçó corresponent¹³.

De fet, Finestres, que com tota persona culta, associava la lectura a la idea de diversió, goig i entreteniment, oferia ja a l'inici de la seva vida un interès molt marcat per la figura femenina, com ho testimonia palesament la seva joiosa evocació de la lectura de llibres com per exemple la novel·la de Gualteri de Costes de la Calprenade, intitulada *Cleopatre*, publicada a París l'any de 1647. Referent a aquesta obra, Finestres anotava ple d'entusiasme a la seva carta, dedicada a D. Ignasi de Dou i Solà, datada a 4 de desembre de 1720:

Aquest estiu passar ne llegí alguns de francesos...una gran historia francesa, que segons tinch entes isqué primerament en italià intitulada Cleopatre, y no hellegit cosa mes charmante, puix a mes que es escrita en un estil elegantíssim y que te entrañada una eloquencia pura y sens affectació, fan en ella paper tots los personatges romans y estrangers del temps de Ciceró y Marc Antoni, avec uns avenements tant raras, diversos e impensats, que en maidea la constitueixen digna de ser llegida de homens de gust, judicant el tot per la part que he llegida¹⁴.

¹³. *Epist.* 1226, Cervera, 30 de novembre, 1741, pàgs. 22-23: "...la Satyra de Sulpicia...Al últim diu Vive, vale, la Musa a la poetissa, y jo a tu."

¹⁴. *Epist.* 154, *ed. cit.*, vol. I, pàgs. 5-6.

III

Juvenal apareix, de nou, recordat per D. Josep Finestres a una carta de la darrera part de la seva vida, dedicada a D. Ramón Llatzer de Dou i de Bassols, datada a 20 d'agost de 1771, quan Finestres tenia ja més de vuitanta anys. Juvenal és citat a propòsit de la figura de la nimfa Egèria, com a prototipus del nom de la dona entre els parlants llatins. En un to de gran i habitual serietat -*Musas colimus severiores*-, però que deixa entreveure el somriure de l'escriptor i el seu bon humor, Finestres comenta la problemàtica de la forma *Venus* com a nom propi de dona, entre els parlants llatins:

Al fin del último pliego de los 2 antecedentes veo que aun sale a plaza la Venus Latinilla. Yo tengo por error el juzgar que aquella Venus es nombre propio de la mujer, que jamás se encuentra entre los latinos, sino el nombre griego Aphrodite. El de Venus en Terencio y otros sólo es expresión amorosa, como decir a una mujer Nia y Egeria en Juvenal. Aphrodite dicen los griegos: *Sed graeci quibus est nihil negatum: nobis non licet esse tam disertis, qui Musas colimus severiores...*¹⁵.

En tot cas, com ell comenta, l'apassionada forma era una expressió del llenguatge amorós entre els escriptors llatins.

IV

Un segon cànon d'autors satírics, present també a les cartes de Josep Finestres és representat per Sectanus, o Ll. Sergardí i les seves *Satirae XIX in Philodemum*, i per John Owen. El primer apareix citat a la lectura crítica del poema titulat *Potio Indica*, escrit per D. Gregori Mayans i Siscar al tombant de l'any 1732. Finestres suggeria al seu amic una forma d'expressió més lliure, tendència present en les fonts italianes¹⁶. Referent al segon, si bé Finestres fa esment de la traducció espanyola, obra de D. Francisco de la Torre, la seva evocació és un testimoni de la valoració de la poesia de l'escriptor anglès John Owen al seu segle. Cal recordar que les poesies de l'humanista anglès encara serien reeditades a París per A. A. Renouard l'any de 1794. La data de l'aparició dels *Epigrammata* d'Owen era de 1607, amb re-

¹⁵. *Epist.* 1012, *ed. cit.*, vol. II, pàg. 442. El text referent a Egèria correspon a Juvenal, *Sat.* III.17. La *lectio Nia* és molt curiosa i sembla que no apareix documentada fora d'aquest text. Vegeu J. Lempriere, *Classical Dictionary of Proper Nomers mentioned in Ancient Authors...* a new edition by F. A. Wright (Londres, 1788), *reed.* Londres i Boston 1978⁶.

¹⁶. J. Finestres, *Epistolari*, vol. I, n° 230, pàgs. 139-140.

edició de 1615 i 1628, possiblement llegides per Finestres¹⁷.

Les lectures de Juvenal, Barclay i Owen són també presents en els escrits dels contemporanis de Finestres a Catalunya, com per exemple, a l'obra del P. Bartholomeu Pou. John Barclay i el seu poema titulat *Argenis* (Paris, 1622) havia estat traduït per Josep Pellicer d'Ossau Salas i Thovar a l'any de 1626, i Finestres mateix al·ludeix a una traducció del seu temps, *la traducció del Barclai del Pare Feu*, és a dir, el P. Thomas Feu¹⁸.

La lectura de Juvenal, com a poeta satíric per part de Finestres i el seu cercle d'amics no resta aïllada, ans bé llegien Juvenal al mateix temps que els nous satírics moderns.

Les lectures de Juvenal a la darrera etapa vital de Finestres permeten entreveure una nova lectura del poeta, però com a poeta que exaltava la salut i l'harmonia de l'equilibri del cos i de l'esperit: *Mens sana in corpore sano*. Juvenal, Justus Lipsius, Heineccius configuraven les lectures de joventut, i l'inici de la maduresa, és a dir, els anys 1723 i 1737. Les lectures de l'any 1741 tenen un especial interès com assenyalen el descobriment del punt de vista femení, la presència de la poetessa, en aquest cas Sulpícia, en el cercle humanístic de Cervera. El fet és revela prou decisiu en la forma d'una nova visió i la preocupació per temes nous i d'una nova perspectiva a les lectures de temes tradicionals. Els darrers temps són un retorn a les lectures de joventut.

Finestres "en lo lilit amenaçat de terciana" escrivint al seu amic D. Ignasi de Dou i Solà, li comentava el famós text del tema *sanior es pisce*, a propòsit d'un text dels Adagis d'Erasme i la lectura *pisce sanior*. Finestres escriu: "Jo no crech que no tingas los Adagis d'Erasme en los quals trobaras *pisce sanior*, pres del de Juvenal *sanior es pisce*. Y axí, busca'l, puix no't falta Juvenal".

Vint dies després, a una carta amb la data de Cervera, a 23 de juny de 1746, Finestres, més millorat, explicava al seu amic algunes dades més, fruit de les seves lectures personals: "Erasme en sus Chiliadas Adagiorum

¹⁷. J. Finestres, *Epist.* 491, *ed. cit.*, vol. I, pàg. 464. Referent a J. Owen, vegeu E. Bensly, Robert Burton, *John Barclay and John Owen*, a *Cambridge History of English Literature*, IV, 1940, pàgs. 242-267; L. Bradner, *Musae Anglicanae: A Supplemental List*, a *The Library*, vol. XXII, 1967, pàgs. 93-103. Cf. també E. Urban, *Owenus und die deutschen Epigrammatiker des XVII Jahrhunderts*, Literarische Forschungen, II, Berlín 1900.

¹⁸. Finestres, *Epist.* 154, *A D. Ignasi de Dou i Solà*, vol. I. *ed. cit.*, pàgs. 4 i 14. Vegeu també *Epist.* 159, 261 i 264. Referent a Barclay, J. D. Schreber, *De Barclai Argonide*, Nuremberg 1792; D. Dalrymple, *Sketch of the Life of John Braclay*, Edimburgh 1786.

diu que lo adagi *pisce sanior* se ha tret de Juvenal, que diu *sanior es pisce*; no señala lo lloc, ni jo lo encontrei tampoch...”¹⁹.

De fet, el tema, encara que tindria el seu origen a Juvenal, és una curiosa recreació de temes de Juvenal, malgrat que la forma actual no apareix documentada en els textos que avui llegim com l’obra autèntica del poeta llatí.

La mateixa tendència a una lectura jovial de Juvenal i els seus preceptes per una vida sana configuren algunes de les cartes més tardanes de Finestres, com pot ésser la dedicada a D. Ignasi de Dou i de Bassols, amb data del 12 de novembre de 1765, que comença *in medias res*, de forma directa, i on llegim: “Amigo: Deseo que tu recuperada salud sea permanente. El medio de conservarla es *mens laeta et moderata diaeta...*”

I, a continuació, Finestres, després de comentar les orientacions sempre tradicionals dels metges de l’època, és a dir, recomanar la curació pel sistema secular i mil·lenari del dejuni extrem, i les no menys tradicionals controvèrsies entre hipocràtics i galenistes, Finestres recomanava al seu amic seguir el model dels antics atletes de Grècia: “*Cura ut athleticè valeas, et ju-be*”²¹.

Com hom pot observar, el lema de Juvenal, de *mens sana in corpore sano*, esdevé *mens laeta* i *corpus athleticum*, *mens laeta* i *moderata diaeta* en el pensament de Finestres.

V

La lectura de l’*Epistolari* de D. Josep Finestres permet, aleshores, descobrir la influència de l’humanisme europeu, representat per Justus Lipsius, Sectanus, Erasme de Rotterdam, John Owen, i Heineccius, o John Barclay, a la seva lectura personal de Juvenal a la Catalunya del segle XVIIIè. Per contrast, l’humanisme italià, representat per P. Martir d’Angleria, Domitius Calderinus, o G. Merula, adversari de Calderinus, esdevé més present a l’àmbit de l’humanisme a Castella²².

¹⁹. *Epist.* 1343 i 1347, *ed. cit.*, vol. III, pàgs. 91-93.

²⁰. *Epist.* 925, *ed. cit.*, vol. II, pàg. 342.

²¹. *Epist.* 925, *ed. cit.*, vol. II, pàg. 343. Vegeu també *Epist.* 393, 528 i 1039. Una variant apareix a l’*Epist.* 1361, vol. III, pàg. 99: *Salus, honor et argentum, atque bonus appetitus*.

²². Vegeu F. Riesco Bravo, *Incunables de la Biblioteca Universitaria de Salamanca*, Madrid, 1949; G. M. Addy, *The Enlightenment in the University of Salamanca*, Duke University Press, Durham 1966.

La tradicional ironia dels humanistes italians és també present en els textos de Finestres i dels seus contemporanis, de forma molt concreta a nivell de vocabulari crític i literari²³, fet que podria permetre suposar una possible presència dels escrits dels humanistes italians i llur difusió també a Catalunya, i, si més no, la seva pervivència, sempre suggerent i fascinant, en el món cultural del temps de Josep Finestres.

²³. Vegeu *Finestres A Grau Meerman*, a *Finestres, Epistolari*, vol I, pàgs. 436-438; *Epist.* 1411, vol. III, pàg. 121, a *Epist.* 924 de Melchior Verster, Leg. Helvet. a *Finestres*, vol. II, pàg. 341. Per a una visió completa, S. Rizzo, *Il lessico filologico degli Umanisti*, Roma 1984.